

УДК 801.357

**ФАХОВА ЛЕКСИКА В ХУДОЖНЬО-ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ТЕКСТІ (НА
МАТЕРІАЛІ РОМАНУ ЛІНИ КОСТЕНКО «ЗАПИСКИ УКРАЇНСЬКОГО
САМАШЕДШОГО»)**

Марія Вус

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра українського прикладного мовознавства,
вул. Університетська, 1/233, 79001 Львів, Україна,
тел.: (032) 239 43 55*

У статті розглянуто фахову лексику різних терміносистем, ужити в творі Ліни Костенко «Записки українського самашедшого». Потрапляючи в інший, художньо-публіцистичний контекст, вона набуває нових якісних ознак, а поєднуючись з іншими фаховими лексемами, сприяє метафоризації тексту, точності авторської оцінки, з'ясуванню підтекстового змісту.

Ключові слова: фахова лексика, художньо-публіцистичний текст, термін, детермінологізація.

Упродовж останніх років українська фахова лексика все частіше стає об'єктом багатьох досліджень, що пов'язано з процесом інтенсивного розвитку науки, техніки, державотворення та утвердження української літературної мови в усіх сферах суспільно-політичного та культурного життя країни. В українському мовознавстві відомі різні погляди на поняття «фахова лексика». Деякі вчені (А. Д'яков, Т. Кияк, З. Куделько) вважають, що спеціальну (фахову) лексику є підстави ототожнювати з термінологією, інші (Г. Мацюк, Т. Панько, Л. Симоненко) – розмежовують фахове мовлення та термінологію.

Фахова лексика – це сукупність усіх лексичних номінацій комунікативно-професійної сфери. До фахової лексики належать вузькогалузеві терміни певної науки, міжгалузеві загальнонаукові терміни, а також професіоналізми та загальноживана лексика, що мають більшу образність та емоційне забарвлення. Вона є основою будь-якого професійного мовлення.

Фахову лексику продуктивно використовують у нефахових текстах: художніх, публіцистичних, розмовних, збагачуючи та урізноманітнюючи стилістичні можливості мови. Фахові лексеми, що потрапили в художній чи публіцистичний текст, вживаючись у переносному значенні, виконують цілком іншу функцію. Слушно зазначає Т. Кияк, що «сьогоднішня наука вимагає дослідження терміносистем з позицій процесів стандартизації, функціонування термінологічних одиниць у текстах» [5, с. 10].

Актуальність теми визначена підвищеною увагою мовознавців до процесу міграції лексем з одного мовного регістру в інший, потребою з'ясувати функціонально-стилістичні особливості фахової лексики у художньо-публіцистичному тексті. Дослідження допоможе визначити вплив науки і техніки на мову художньої літератури.

Мета статті – визначити особливості функціонування фахової лексики у мовній тканині художнього твору.

Проблемою використання наукової лексики у текстах інших функціональних стилів в українському мовознавстві займалися: В. Карпова, Г. Городиловська, Н. Клименко – у художньому стилі; Н. Поліщук, О. Стишов – у публіцистичному стилі та ін.

Нашу увагу привернув перший прозовий роман Ліни Костенко «Записки українського самашедшого», де описано події, співзвучні з сучасністю. Роздуми авторки цілком актуальні для сьогодення. «Письменниця майстерно вписує у мисленнєву «одіссею» свого «героя» вузлові контрапунктики минулих і сьогочасних проблем, зокрема «переформатування» українського народу з етнічної маси – в націю; становлення українського державотворення... побивання за перманентне загрожене становище української мови в Українській державі», – вдало підкреслює Ю. Горблянський [3, с. 7].

«Записки» містять чимало термінолексики, вжитої в нефаховому контексті, що цілком виправдано, адже головний персонаж твору – 35-річний київський програміст, неординарна людина з науковим світоглядом, що блукає світом інформаційного буму і бере на себе тягар надмірного знання. Це, звичайно, не може не позначитись на його словниковому запасі. Програміст часто «пересаджує» фахову лексику в розмовне мовлення, що надає твору цікавого колоритного звучання: *Файли моєї пам'яті хочуть струснути всі ці кошмари. На моніторі свідомості хочу намалювати щось красиве і добре* [4, с. 105]. Файл – це набір однотипних або пов'язаних між собою даних, який ідентифікується унікальним іменем, зберігається на зовнішньому носіїві інформації та обробляється спеціальними програмами. Монітор – це пристрій, призначений для спостереження і запису певних дій у системі опрацювання даних з метою їх подальшого аналізу. Син.: дисплей [7]. Терміни *к о м п' ю т е р н о ї к і б е р н е т и к и* змінили свій код, і поєднавшись із лексемами іншого фахового поля, підсилили їх, надали їм іншого звучання. Терміни психології *пам'ять, свідомість* у словосполученні з комп'ютерними в авторському тексті набули нової якості, доповнивши один одного. І ми сприймаємо людський мозок як комп'ютер, де є свої «файли», і свій «монітор».

Аналогічно і в інших контекстах: *А що робити мені? Я ж то, в принципі, запрограмований на щось інше* [4, с. 26]. Програмування – це розробка програм для різних обчислювальних і керуючих пристроїв [7]. *Я системний програміст. У мене в голові добрий процесор* [4, с. 67]. Процесор – 1. Частина цифрової обчислювальної машини, що реалізує процес складної переробки інформації. 2. Складна логічна програма, що є частиною системи автоматизації програмування [7].

Тут, перш за все, увагу привертає незвичайне поєднання слів, метафорично відтінені терміни інформатики. Тож потрапляючи до художнього середовища, фахова лексика, крім номінативної, виконує стилістично-експресивну функцію, допомагає у створенні художнього образу героя.

Використання фахової лексики в художньому чи іншому нефаховому тексті – це один зі способів збагатити лексичну систему сучасної української мови шляхом розширення меж семантичної структури терміна і вживання його в переносному значенні: *У парламенті скаженіють шовіністи, брунькуються фракції, сповзають у водевіль патріоти* [4, с. 25]. Брунькування – біологічний термін – один зі способів нестатевого (вегетативного) розмноження рослин [8, т. 1, с. 87]. *Брунькування* сприймається як «збільшення кількості». Водевіль – п'єса легкого комедійного змісту, в якій діалоги чергуються з піснями й танцями. [8, т. 1,

с. 717]. Термін *водевіль* повністю втрачає своє термінне значення і починає функціонувати в новому полі. У завуальованій формі ознаки жанру перенесені на політичне життя, підкреслюють безкінечну зміну масок у політичній грі, партійні інтриги, комічні колізії.

Терміни б і о л о г і ї, проникаючи в мову твору, метафоризуються і продовжують розвиток у новому оточенні: *У нас нема людини, яка б думала солідарно. Зате є понад сотню партій, які вегетуються й конфронтуються* [4, с. 27]. Вегетація – ріст і розвиток рослин [8, т. 1, с. 315]. *Закидаються чутки, які ферментують хаос* [4, с. 29]. Ферментація – бродіння органічної речовини за участю ферментів, які потрапляють ззовні або розвиваються під впливом тепла.[8, т. 10, с. 578].

Як бачимо, фахова лексика, вплетена в образну метафоричну мову художнього твору, нерідко розкриває складний підтекст, надає висловленому різних відтінків: жартівливого, зневажливого, іронічного; допомагає авторові висловити своє ставлення до описуваних подій.

Метафоризовані терміни в художньо-публіцистичному тексті допомагають будувати яскраві образи, занурюють нас у безмежне багатство рідної мови: *Слово знецінилось. Мова втрачає пульс* [4, с. 105]. Пульс – медичний термін – поштовхоподібні коливання стінок кровоносних судин, спричинені викиданням крові у серце при кожному його скороченні [8, т. 6, с. 387]. Цей термін втрачає своє термінне значення і вживається у значенні «ритм», «ознаки існування». У результаті образно-метафоричного використання у цього терміна з'являється стійке переносне значення: «Ритм, темп чого-небудь». Такі зміни в семантиці ведуть до утворення нових словосполучень, у тому числі фразеологічних: тримати руку на пульсі – бути в ритмі подій.

Міграція фахової лексеми з м е д и ч н о ї терміносистеми в художній текст призводить до формування нового нетермінологічного значення: *Я не знаю, як можна тримати суспільство в режимі таких повідомлень, – тут вже треба ставити діагноз і суспільству, і владі.* [4, с. 59]. Діагноз – короткий лікарський висновок про характер і суть захворювання на підставі всебічного дослідження хворого; визначення хвороби [8, т. 2, с. 293].

Поєднання фахової лексики в художньому контексті з іншими словами, допомагає майстрині художнього слова створити образні вислови, що передають суть складних родинно-побутових, суспільно-політичних подій, зображених у романі. Часто для цього Ліна Костенко використовує в і й с ь к о в у термінологію: *Раніше ж принаймні ненависть до українців хоч якось камуфлювалася, а тепер тебе просто готові знищити: «Хотели свою незалежність? Вот вам!...»* [4, с. 23]. Камуфляж – пофарбування військової техніки, будівель плямами, смугами, щоб змінити їх природний вигляд і ввести в оману супротивника [8, т. 4, с. 85]. Детермінологізація призводить до нових утворень на основі фахової одиниці, термін *камуфляж* набуває значення «приховування».

Газети забомбили свідомість. Нова форма свободи слова – що хто хоче, те й лопоче [4, с. 29]. Бомбити – атакуючи з повітря, скидати бомби на кого-, що-небудь [8, т. 1, с. 216]. Термін втрачає своє основне значення і набуває нового семантичного змісту «заповнення».

Відбулися всілякі обміни, продаж, родинні передислокації, хтось помер, хтось переїхав, і так швидко до невпізнанності інша стихія затопила наш двір [4, с. 68]. Передислокація – дислокація (перерозташування) збройних сил, яка

провадиться заново, по-іншому [8, т. 6, с. 169]. Термін, метафоризуючись, набуває значення «зміни у родині».

«Донором» для «Записок» нерідко стає й м у з и ч н а терміносистема: *А всі разом хочуть насюсяти на великих, витерти ноги об попередників, проголосивши у тональності язикатої Хвеськи: «Літератури у нас нема»* [4, с. 105]. Тональність – характерне звукове забарвлення, конкретна висота звуків гами, що визначається положенням головного тону, сила звучання тону, голосу [8, т. 10, с. 186]. У цьому контексті термін отримує переносне значення «спосіб». *Але народ у нас витривалий, привчений завжди терпіти щось в ім'я чогось, – головне, щоб не було гірше. Діапазон гіршого у нас безмірний, так що межі терпіння практично нема* [4, с. 10]. Діапазон – сукупність звуків різної висоти, які може брати голос або музичний інструмент. [8, т. 2, с. 295]. У результаті вторинної номінації в терміна з'являється стійке переносне значення – «обсяг, розмір». *Обрали класну дівку в сексуальному прикиді, що так здетонувало з її козацьким прізвиськом Крук, аж у дворі на примороженій горобині її пернатий однофамілець каркнув: «Nevermore!»* [4, с. 61]. Детонування – відхилення від правильного тону в музиці, співі; фальшивити [8, т. 2, с. 258]. У мові художнього твору фахова термінолексема, порівняно з функціонуванням у звичному науковому контексті, втрачає свої характеристики і набуває нового значення «невідповідність».

Отже, використання фахової лексики в «Записках українського самашедшого» є стилістично виправданим, оскільки дає змогу якнайповніше розкрити художній задум твору. Фахові елементи «пересажені» в мовну тканину роману так, що у читача не виникає враження порушення стилю. Уведення термінів до художнього твору зумовлене бажанням вийти за межі їх звичайного сприймання, намаганням автора викликати в читачів нові асоціації, створити оригінальний мовний портрет персонажів. Це підкреслює індивідуальні особливості творчого методу письменниці Ліни Костенко.

Вилучені зі своєї природної сфери функціонування, терміни, потрапивши в мову художніх творів, зазнають певних змін: втрачають властиву їм нейтральність у межах певної термінологічної системи, емоційну маркованість, набувають нових семантичних відтінків, часто емоційно-експресивних. Фахова лексика в нефаховому тексті детермінологізується, виконує не номінативно-дефінітивну, а стилістично-експресивну функцію, допомагаючи створити художній образ, надаючи тексту певного колоритно-емоційного звучання. Розширення меж і сфер уживання фахової лексики зумовлене важливим місцем, яке посідають терміни в сучасній українській літературній мові, і є одним із способів збагачення словникового складу мови.

Отже, фахова лексика належить до особливого функціонального різновиду української літературної мови, обслуговує не тільки наукову, технічну, політичну, виробничу діяльність людського суспільства, а й активно збагачує і мову художніх творів, а водночас і всю національну літературну мову.

Процеси динаміки й міграції лексичних одиниць описано ще недостатньо, тому подальше вивчення цього питання й ілюстрація явища на конкретному мовному матеріалі сприятиме проникненню у глибинні надра української мови й розкриттю можливості інтерференції мовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Біологічний словник / П.Г. Костюк, В.О. Беліцер та ін.; За ред. К.М. Ситника, В. О. Топачевського. – 2-е вид., перероб. і доп. – К., 1986. – 679 с.
2. Гимер Н. Терміни як основа фахової мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: archive.nbuv.gov.ua/ПорталНауковаперіодика/Movozn/2013_19_1/14.pdf.
3. Горблянський Ю. «Кривава фієста сучасності» в одкровенні від Ліни Костенко (зауваги про «Записки українського самашедшого») / Юрій Горблянський, Марина Кульчицька // Слово і час. – 2011. – № 5. – С. 73–83.
4. Костенко Л. Записки українського самашедшого. – К. : «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», 2011. – 416 с.
5. Красножан Ж. Функції детермінологізованих лексем у художньому тексті / Ж. Красножан // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Херсон, 2009. – Вип. ІХ. – С. 175–177.
6. Кияк Т. Мовна політика і термінознавство // Вісник: Проблеми української термінології. – Л. : Національний університет «Львівська політехніка», 2004, № 503. – С. 8–11.
7. Словник термінів з інформатики. – Режим доступу: <http://uadocs.exdat.com/docs/index-209701.html>
8. Словник української мови : В 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

*Стаття надійшла до редколегії 10. 08. 2015
доопрацьована 20. 09. 2015
прийнята до друку 20. 10. 2015*

**PROFESSIONAL TERMS IN ARTISTIC AND JOURNALISTIC TEXT
(BASED ON NOVES BY LINA KOSTENKO «NOTES OF UKRAINIAN
LUNATIC»)**

Maria Vus

*Ivan Franko National University of Lviv,
The department of Applied Linguistics,
1/233, Universytets'ka Str., 79001 Lviv, Ukraine,
phone: (032) 239 43 55*

Over the last few years Ukrainian professional lexis became an object of numerous researchers due to the intensive development of science, technology, state formation and strengthening of the Ukrainian literary language in all spheres of social, political and cultural life of the country. There are exist different view points on the term “professional lexis” in Ukrainian linguistics. Some scholars (A. Diakov, T. Kyiak, Kudelko) are of the opinion that there are reasons to equate specialized (professional) lexis with terminology, others (H. Matsyuk, T. Panko, L. Symonenko) – make a distinction between professional lexis and terminology.

Professional lexis is a collection of all lexical naming in communicative-professional sphere. Professional lexis embraces sphere-specific terms of a certain branch, inter-branch general scientific terms, industry words and common lexis that have greater imagery and emotional marking.

Professional lexis is widely used in non-professional texts: literary, publicistic, conversational, enriching and enlivening stylistic power of language. Professional lexical items, which were included into literary or publicistic texts, are used in figurative meaning and perform a totally different function. In the article professional lexis of various term systems have been examined: computer cybernetics (file, monitor, processor); biology (germination, vegetation, fermentation); medicine (pulse, diagnosis); military (camouflage, re-deployment); music (tonality, diapason); lexis used in the book “Notes of Ukrainian lunatic” by Lina Kostenko.

Terms, withdrawn from their ordinary sphere of functioning and placed into the language of literary texts, undergo certain changes: they lose their peculiar neutrality within a specific terminological system, emotional marking, acquire new semantic shades, often emotional expressive ones. Professional lexis in a non-professional text undergoes determinologization, fulfills not nominative-defining but stylistically-expressive function, helping to create an artistic image and supplying a text with certain vivid emotional sounding. Extension of bounds and spheres of using professional lexis is caused by a significant position occupied by terms in modern Ukrainian literary language, and it is one of the methods of enriching vocabulary.

Thus, professional lexis belongs to a special functional variety of the Ukrainian literary language which maintains not only scientific, technical, political, manufacturing spheres of life, but also actively enriches language of literary texts and, at the same time, all national literary language.

Key words: professional vocabulary, artistic and journalistic text, the term, determinologization.